

Domeinen in het mbo:
**meer ruimte voor regio,
leerling en school**

Advies aan de Bve Raad

Februari 2005

Inhoudsopgave

Inleiding	3
1. Waarom een indeling in domeinen nodig is	4
2. Hoe een indeling in domeinen meerwaarde kan genereren	10
3. Voordelen van een indeling in domeinen	13
4. Criteria voor een domeinindeling en de indeling zelf	17
Bijlage 1: Inhoud van een domeindiploma	19
Bijlage 2: Gebruikte bronnen	20

Inleiding

Het middelbaar beroepsonderwijs werkt hard aan de ontwikkeling van nieuw onderwijs. Vernieuwing is urgent, onder andere vanwege de snel veranderende omgeving. Dit 'herontwerp van het mbo' heeft primair tot doel zowel werkgevers als leerlingen beter te bedienen. Zonder duidelijke bestuurlijke kaders leidt deze wens echter al gauw tot een spagaat.

In dit kader vormt de kwalificatiestructuur – en de link hiervan met de inschrijving en de bekostiging van leerlingen – een cruciaal instrument. Het is opvallend dat de discussie over de nieuwe kwalificatiestructuur vooral gaat over de hoeveelheid nieuwe profielen en de kwaliteit ervan, terwijl er nog geen duidelijkheid is over de clustering van kwalificatieprofielen in domeinen¹.

Het procesmanagement herontwerp mbo acht de thematiek van de domeinen buitengewoon urgent. Zonder adequate domeinindeling en de daarbij horende bekostiging en programmeerruimte zijn de ambities van herontwerp niet goed te realiseren. De domeinindeling is absolute voorwaarde om het nieuwe (talentgerichte) leren², en de nieuwe organisatie die daarvoor nodig is, te ontwikkelen. Vandaar dat het procesmanagement dit advies uitbrengt. Het procesmanagement hoopt dat dit advies de noodzakelijke ruimte voor het mbo-onderwijs helpt te creëren.

De opbouw van het advies is als volgt. Hoofdstuk 1 verwoordt het belang van een indeling in domeinen. Hoofdstuk 2 beschrijft hoe een indeling in domeinen meerwaarde genereert. Hoofdstuk 3 vat de voordelen van een indeling in domeinen samen. Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen primaire voordelen, die direct samenhangen met de in hoofdstuk 1 genoemde noodzakelijkheden, en bijkomende voordelen. Hoofdstuk 4 bevat criteria voor een domeinindeling en de domeinindeling zelf. Ten slotte wordt in bijlagen de inhoud van een domeindiploma aangegeven en een overzicht van gebruikte bronnen vermeld.

1 Met een domein bedoelen wij 'een groep van opleidingskwalificaties die zowel qua inhoud als qua werkveld veel verwantschap hebben'.

2 Met het nieuwe leren wordt bedoeld: competentiegericht leren met meer keuzemogelijkheden voor jongeren en bedrijven en een grotere, programmatische flexibiliteit.

Waarom een indeling in domeinen nodig is

De noodzaak tot clustering van de competentiegerichte kwalificatiestructuur in domeinen hangt nauw samen met ontwikkelingen die zich in onze samenleving – in het bijzonder op de arbeidsmarkt – voordoen. Centraal hierbij staat de sterk gegroeide variëteit onder leerlingen en opleidingssituaties in combinatie met een sterke dynamiek en diversiteit in het arbeidsbestel. Deze setting is uitgebreid beschreven in *Koers BVE*. De hierin genoemde uitgangspunten zijn onder andere:

- De omslag naar leerloopbanen van leerlingen.
- Samenwerking in de regio als voorwaarde voor innovatie en verhoging van het rendement. Nadrukkelijk wordt gestreefd naar betere kennisuitwisseling met het bedrijfsleven.
- Eigentijdse bestuurlijke verhoudingen: niet langer centraal-hiërarchisch sturen maar netwerkbesturing, die zelforganisatie op de laagste niveaus tot uitgangspunt neemt en hiervoor de kaders aanreikt.

Wil het mbo effectief kunnen inspelen op de sterke dynamiek in het arbeidsbestel en recht doen aan de individuele behoeften van leerlingen dan is herontwerp nodig. Zoals beschreven in *Thema's die er toe doen* (publicatie van het procesmanagement herontwerp mbo) komen bij deze vernieuwing de volgende ambities samen:

- De invoering van een nieuwe, competentiegerichte kwalificatiestructuur.
- Het reduceren van uitval en het bevorderen van de doorstroom naar het hoger beroepsonderwijs (de operationalisering van de agenda van de Commissie Boekhoud).
- De introductie van onderwijsconcepten waarbij de ontwikkeling van competenties centraal staat.
- Het creëren van een schoolorganisatie die individueel maatwerk mogelijk maakt en waarbij de loopbaan van de leerling centraal staat.
- Het realiseren van flexibel en responsief middelbaar beroepsonderwijs in de regio, dat in staat is mee te bewegen met de arbeidsmarkt, zodat het onderwijs optimaal aansluit bij de vraag van de arbeidsmarkt.
- De ontwikkeling en implementatie van een nieuwe bedrijfsvoering, die aansluit bij de nieuwe kwalificatiestructuur en de nieuwe onderwijsconcepten en de focus richt op de loopbaan van de leerling.

Het procesmanagement herontwerp mbo is ervan overtuigd dat scholen armslag nodig hebben om de hierboven verwoorde ambities te realiseren. Een landelijke kwalificatiestructuur met lange procedures voor wijzigingen – waarbij een leerling wordt ingeschreven en bekostigd op één kwalificatie, die met één diploma verbonden is – biedt hiervoor onvoldoende flexibiliteit. Deze structuur:

- a. laat onvoldoende flexibiliteit en snelheid toe richting regionale arbeidsmarkt en behoeften van leerlingen;
- b. biedt onvoldoende mogelijkheden om recht te doen aan de keuzeprocessen en leerloopbanen van leerlingen;
- c. brengt vanwege bekostigingsconsequenties erg veel administratieve werkzaamheden met zich mee.

Deze drie punten worden in het vervolg nader toegelicht.

a. Flexibiliteit richting regionale arbeidsmarkt en behoeften van leerlingen

De snelheid waarmee mbo-scholen moeten anticiperen op de veranderingen in de (regionale) arbeidsmarkt en de behoeften van leerlingen maken een globaler niveau van organisatie en indeling van de kwalificatiestructuur nodig. Een clustering van kwalificatieprofielen in een beperkt aantal domeinen maakt verdere flexibilisering van het beroepsonderwijs mogelijk. Binnen deze domeinen is 'vrij verkeer' van leerlingen mogelijk en kunnen scholen zelf uitstroombifferentiaties formuleren. Het procesmanagement herontwerp mbo staat een aanpak voor waarbij de voor- en achterkant van opleidingen meer los van elkaar worden gemaakt. Aan de voorkant vindt inschrijving in brede domeinen plaats. Aan de achterkant vindt diplomering in concrete uitstrooprofielen plaats. Bijzonderheden of specialisaties kunnen in een concreet, transparant portfolio worden opgenomen.

Deze zienswijze sluit aan op het onderwijsbeleid voor de kenniseconomie 2010, zoals ondernemingsorganisatie VNO-NCW dit heeft geformuleerd in *Nederland moet slimmer* (september 2003). In deze uitgave wordt geconstateerd dat het huidige onderwijsstelsel sterk verkokerd is. VNO-NCW bepleit meer ruimte voor instellingen:

“De overgang naar competentiegericht beroepsonderwijs vraagt om meer ruimte voor onderwijsinstellingen en bedrijven om relevante leer-/werkomgevingen te scheppen waarin de vereiste competenties gerealiseerd kunnen worden. De rol van het institutionele kader zal beperkt moeten worden tot dat wat noodzakelijk is om enige landelijke transparantie en herkenbaarheid te houden in de bereikte kwalificaties.”

In lijn hiermee hebben in december 2004 VNO-NCW en de HBO-raad gezamenlijk de notitie *Domeincompetenties in het HBO als sleutel voor herkenbaarheid en flexibiliteit* uitgebracht. Hierin wordt opgemerkt dat de standtijd van beroepen in het algemeen korter is dan de tijd die het kost om tot de eerste afgestudeerden van nieuwe, geregistreerde opleidingen te komen. In *Thema's die er toe doen* wordt hier ook op gewezen. Dit is hierin – op basis van de gesprekken met de Colleges van Bestuur – als volgt verwoord:

“Verder moeten we ons realiseren dat het perspectief van de volledige implementatie van de nieuwe kwalificatiestructuur (2010) wel erg lang is. Tegen de tijd dat je zover bent moet de voorkant al weer bezig zijn opnieuw te vernieuwen. De innovatiedoelooptijd moet in de toekomst absoluut korter worden om het mogelijk te maken dat de inhoud van het mbo in een staat van permanente verandering raakt. Dat moet nu reeds op de agenda staan.”

VNO-NCW en HBO-raad constateren eveneens dat de werving en bekostiging op vastgelegde, geregistreerde opleidingen ertoe leidt dat steeds maar weer nieuwe opleidingen moeten worden aangevraagd, ook als het gaat om slechts beperkte afwijkingen van reeds bestaande opleidingen. Beide organisaties spreken zich uit voor een nieuwe invulling van het onderwijsconcept waarbij behoud van transparantie en herkenbaarheid van het opleidingsaanbod worden gecombineerd met meer programmeerruimte voor hogescholen en meer keuze- en invulruimte voor onderwijsdeelnemers en werkveld.

Het pleidooi voor een domeinindeling en bijbehorende flexibilisering wordt ook onderschreven door de Onderwijsraad. In *Advies Koers bve: doelgericht zelfbestuur* (september 2004) stelt de Onderwijsraad:

“De raad vindt de voorgenomen vermindering van het aantal opleidingen van ruim zevenhonderd naar ongeveer driehonderd weliswaar goed, maar voor de toekomst niet voldoende. De oplevering van de kwalificatieprofielen verloopt zoals gezegd niet voor alle branches even vlot. De traagheid van dit proces en het te verwachten resultaat van altijd nog driehonderd kwalificaties vervullen de raad met grote zorg. Hij vraagt zich af of de overleg- en uitvoeringsstructuur in haar huidige samenstelling wel in staat is, een adequaat innovatieproces tot stand te brengen. De snelheid waarmee de opleidingen zich kunnen aanpassen aan de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt is te gering. De term beroep dekt in veel gevallen niet langer een scherp te omschrijven samenstel van beroepsbekwaamheden. Hierdoor leidt specialisatie in het onderwijs tot een ‘misfit’ in de beroepspraktijk. De raad vreest dat de voorwaarden voor een adequate ontwikkeling van de kwalificatiestructuur beroeps- onderwijs op dit moment onvoldoende zijn vervuld. Naar zijn oordeel is de aandacht te veel gericht op een verbale consensus rond termen als verbreding en competenties, zonder de feitelijke betekenis daarvan te hebben uitgeprobeerd. Voorts vindt hij in het proces de landelijke instituties te dominant. Hij vindt dat het proces van verdere ontwikkeling van de kwalificatiestructuur veel meer vanuit de regio gestalte moet krijgen. Dan kunnen de behoeften van de (toekomstige) arbeidsmarkt en de mogelijkheden van het onderwijs veel beter in samenhang tot relevante afstudeereisen leiden. De raad wijst er op dat de WEB voldoende waarborgen biedt voor een brede en algemene kwalificatie van de abiturienten, dus voor functietraining voor lokale bedrijven hoeft niet te worden gevreesd. De overheid zou zich wat meer moeten bekommeren om het innovatieproces, dat wellicht ook meer op het regionaal niveau kan plaats vinden. De financieringsstructuur moet daarop worden afgestemd.”

Dit advies van de Onderwijsraad sluit aan op de ambities in de eerste Koers BVE waarin de start van de vernieuwing van de kwalificatiestructuur werd aangekondigd. Daarin werd ook gesteld dat bij de vernieuwing van de structuur de één-op-één verhouding kwalificatie-opleiding geen vereiste is. Helaas is dit perspectief weer op de achtergrond geraakt.

Ook de SER merkt in zijn advies *Opleiden is net-werken, advies over de koers van het middelbaar beroepsonderwijs en de volwasseneneducatie* op dat de bekostigingssystematiek niet meer voldoet. De raad mist een uitwerking naar de bekostiging van het onderwijs: “De huidige bekostigingssystematiek past niet meer bij de dynamiek van het beroepsonderwijs.” De SER wijst er op dat door het rapport van de Commissie-Schutte de flexibiliteit in de bekostiging verder is afgenomen. “De raad meent dat het stelsel de ontwikkelingen in het initiële onderwijs beter zal moeten faciliteren en bovendien een antwoord zal moeten geven op de ontwikkelingen in het postinitiële bestel.”

b. Keuzeprocessen en leerloopbanen van leerlingen

Volgens Koers BVE worden de leerloopbanen van mensen steeds gevarieerder vanwege een grote diversiteit wat culturele achtergrond, cognitieve bagage en mate van zelfstandigheid betreft. Daarbij komt dat steeds meer jongeren niet goed weten welk beroep ze willen uitoefenen. Dit is momenteel één van de grootste belemmeringen in het onderwijsproces. Zo schrijft de staatssecretaris van Onderwijs in een recente brief aan de Tweede Kamer over de oorzaken van voortijdig schoolverlaten: “Een veel genoemde, directe oorzaak is een verkeerde beroepskeuze/opleidingskeuze als gevolg van het ontbreken van een duidelijk beroepsbeeld.”

Een vergelijkbare conclusie wordt getrokken in de Quick Scan *Jongeren op weg naar opleiding en werk* (ComBat BV, oktober 2004) die in opdracht van de Taskforce Jeugdwerkloosheid is uitgevoerd. In augustus en september 2004 heeft ComBat aan de hand van tien hoofdvragen een inventariserend onderzoek uitgevoerd over studie- en beroepskeuze van jongeren in Nederland, met het accent op vmbo en mbo. Hieruit blijkt dat het maken van keuzes inzake studie en beroep erg lastig is voor jongeren:

“Dit is met name het geval omdat het onderwijssysteem en het arbeidssysteem uit elkaar zijn gedreven. Uit onderzoek in de provincie Utrecht blijkt dat meer dan 40% van de VMBO-leerlingen in de vierde klas grote moeite heeft met het vinden van een passende opleiding. Een even groot percentage zegt niet te weten welk beroep ze willen uitoefenen. Het ontbreken van een goede arbeidsidentiteit leidt ertoe dat veel jongeren foutieve keuzes maken en dan niet in opleidingen en beroepen instromen die goed bij ze zouden passen.”

Het onderzoek geeft ook aan dat de beelden die jongeren van beroepen hebben vaak afwijken van de werkelijkheid. Jongeren krijgen weinig concrete beelden van beroepen voorgelegd en hebben te weinig gelegenheid om concrete werkervaring op te doen. Veel jongeren ontwikkelen zodoende geen ‘arbeidsidentiteit’. Ze weten niet in welk beroep ze het beste tot hun recht komen. Dit is volgens het rapport een probleem in een samenleving waarin het onderwijssysteem en het arbeidssysteem steeds verder uit elkaar zijn gedreven. De huidige realiteit is dat veel leerlingen die op de leeftijd van 15/16 jaar een keuze voor een opleiding moeten maken, slechts in staat zijn globale keuzes te maken. Zij denken eerder in termen van “in welke wereld wil ik leven, werken en studeren” dan dat zij een definitieve beroeps- en opleidingskeuze maken.

Deze beroepskeuzeproblematiek is reeds in 1997 gesignaleerd door het Landelijk Dienstverlenend Centrum voor studie- en beroepskeuzevoorlichting (LDC) in zijn notitie *Zicht op arbeid, een nieuwe representatie van de wereld van arbeid, beroep en opleiding*. Het LDC constateert hierin dat er in Nederland ruim duizend beroepsprofielen en tienduizenden functienamen zijn:

“Geen zinnig mens wordt er nog wijs uit. Ook de arbeidsverhoudingen waarbinnen wij werken, zijn steeds complexer geworden. En de dynamiek in onze samenleving is soms groter dan wij kunnen bevatten. Er is geen zicht meer op de arbeidswereld, en op de betekenis van werk voor leven en welzijn. De laatste dertig jaar is veel werk zelfs letterlijk onzichtbaar geworden: het wordt aan het oog onttrokken door ondoorzichtige glazen façades, en door de vestiging van bedrijven op afgelegen industrieterreinen.”

Het LDC heeft daarom een instrument ontwikkeld dat de wereld van arbeid en beroep indeelt op een hoger aggregatieniveau in een beperkt aantal arbeidsgebieden en werksoorten. De arbeidsgebieden bevinden zich op de voor leerlingen herkenbare terreinen van primaire levensbehoeften, middelen en randvoorwaarden.

Het LDC geeft in zijn publicatie *Talent & Competenties* (2004) aan dat het er sinds 1997 niet eenvoudiger op is geworden:

“Het Sociaal Cultureel Planbureau omschrijft de ontwikkelingen die relevant zijn voor de huidige arbeidsmarkt in vijf karakteristieken, alle beginnend met een i. De i's van informatisering, internationalisering, intensivering, informalisering en individualisering. Deze trends hebben de arbeidsmarkt een onvoorspelbare dynamiek gegeven. In zo'n omgeving is het lastig adviseren en begeleiden. De uitdaging is om

mensen met loopbaanvragen te ondersteunen bij het rijden, zonder daarbij het stuur op cruciale momenten uit handen te nemen. Het gaat om het motiveren door versterking van de arbeidsidentiteit (wie ben ik, wat kan ik en hoe wil ik daarmee bijdragen aan het voorzien in maatschappelijke behoeften?) en het in beeld krijgen van zinvolle arbeidsmogelijkheden.”

Het mbo kan op deze maatschappelijke realiteit van ongekeerde dynamiek en problemen met de beroepskeuze inspelen door leerlingen niet te snel in een hokje (lees: kwalificatieprofiel) te dwingen. Leerlingen moeten desgewenst in de gelegenheid worden gesteld zich eerst ruimer te oriënteren op een maatschappelijk domein om gaandeweg nadere keuzes te maken en toe te werken naar een concrete uitstroombifferentiatie³. Het moet dan wel mogelijk zijn om te switchen zonder veel rompslomp. Een kwalificatiestructuur die samenvalt met een opleidingsstructuur biedt hiervoor onvoldoende ruimte.

Ook de SER vraagt in *Opleiden is net-werken* aandacht voor het vraagstuk van beroepskeuze. De SER merkt op dat de maatschappelijke kosten van verkeerde schoolkeuze fors zijn en roept de overheid op de Resolutie Levenslange begeleiding in Europa (Raad van de Europese Unie, mei 2004) uit te voeren. Deze Resolutie bepleit onder andere dat scholen jongeren en volwassenen in staat stellen hun leer- en loopbaantraject zelf te bestemmen.

Uiteraard is er ook een grote groep jongeren die geen probleem heeft met het maken van een gerichte beroeps- en opleidingskeuze. Het mbo moet zijn onderwijs zo kunnen inrichten dat deze jongeren direct aan de slag kunnen met de opleiding van hun keuze, terwijl de groep jongeren die daar nog niet in slaagt de opleiding breder kan starten. Werkende- en lerende-weg kunnen zij tot een gemotiveerde keuze komen. Een domeinindeling maakt beide soorten trajecten mogelijk.

c. Minder bekostigingsbureaucratie en administratieve workload

Doordat de inschrijving van leerlingen in één specifieke kwalificatie niet meer aansluit bij de keuzeprocessen van leerlingen en de maatschappelijke realiteit vinden er tijdens de schoolloopbaan van de leerling relatief veel overschrijvingen plaats van de ene naar de andere mbo-opleiding. Aangezien de diplomering en de bekostiging per opleiding is geregeld, levert dit veel administratieve werkzaamheden op: nieuwe onderwijsovereenkomsten (OER's), verwerking bij CFI, BPV-overeenkomsten en wijziging van het les- en cursusgeld. VNO-NCW noemt in *Nederland moet slimmer* niet voor niets het terugdringen van de bureaucratie in het mbo als één van de suggesties die kunnen bijdragen aan het versterken van de kenniseconomie.

Ook de Onderwijsraad constateert in *Advies koers BVE* dat het huidige aggregatieniveau van bekostiging en opleiding te laag is om met tussentijdse in- en uitstroom van

³ Een voorbeeld van een route die een leerling kan volgen ziet er als volgt uit. Een leerling start in het domein techniek met de opleiding technicus middenkader WEI, maar wil zich nog verder oriënteren in de techniek. Door deze oriëntatie besluit de leerling na een half jaar toch liever voor de Middenkaderopleiding Bouw-Infra te gaan. De leerling kan zonder veel problemen de route bijstellen (aangezien er veel gezamenlijke competenties in het domein zijn). De leerling kiest voor de uitstroombifferentiatie Voorbereiding en uitvoering. De leerling is geïnteresseerd in de contacten met kopers van huizen, doet BPV bij een verkoopkantoor dat kopers de keuze biedt tot maatwerk en volgt een module 'verkooptechniek' bij het domein 'handel en commercie' van het ROC.

leerlingen adequaat om te gaan. De raad stelt voor de bekostiging te laten plaatsvinden op basis van inschrijving in een cluster van opleidingen, bijvoorbeeld maatschappelijke dienstverlening of techniek. De raad ziet hiervoor nog een andere reden:

“Dit zou ook de bekostiging voor de groep leerlingen van ongeveer dezelfde leeftijd wat meer gelijk trekken: ook in de tweede fase van havo-vwo betekent een overstap van het ene profiel naar het andere niet dat er sprake is van een schoolverlater die dan even later weer opnieuw moet worden ingeschreven; evenmin heeft het veranderen van een vak in een profiel een bekostigingsimplicatie. Een vergelijkbaar model staat de raad ook voor ogen voor het beroepsonderwijs.”

De gedetailleerde manier van bekostigen leidt bovendien juist niet tot transparantie. De onderwijsinspectie wijst er in het Onderwijsverslag 2002/2003 op dat de informatievoorziening over het rendement van het beroepsonderwijs faalt, ondanks vele inspanningen van de bve-instellingen. De inspectie acht het zorgelijk dat de instellingen, anders dan in het voortgezet onderwijs en het hoger beroepsonderwijs, niet beschikken over betrouwbare en eenduidige cijfers over in-, door- en uitstroom van leerlingen. Als oorzaak voor dit falen ziet de inspectie onder andere de flexibiliteit van beroepsopleidingen en de mobiliteit van leerlingen. Daardoor is het tot nu toe niet gelukt om het rendement op uniforme wijze te definiëren. De inspectie constateert voorts:

“De gegevens die voor de bekostiging opgeleverd worden, zijn niet geschikt om het daadwerkelijke rendement goed weer te geven, omdat de prestaties van instellingen daarmee niet vergeleken kunnen worden. Weliswaar is het in beginsel mogelijk dergelijke gegevens met het onderwijsnummer boven tafel te krijgen, maar het zal nog jaren duren voor er voldoende en betrouwbare bestanden opgebouwd zijn om hiermee te kunnen werken.”

De SER stelt in *Opleiden is net-werken* eveneens dat veel onderwijsinstellingen geen betrouwbare gegevens hebben over de in-, door- en uitstroom van leerlingen en het rendement van de opleiding. Volgens de SER betekent dit dat er een zwakke basis is voor de publieke verantwoording van de instellingen naar de maatschappelijke omgeving. Dit vormt volgens de SER “een directe bedreiging voor het maatschappelijk ondernemerschap dat van de onderwijsinstellingen verwacht wordt.”

Deze problematiek wordt overigens ook onderkend in *Koers BVE*:

“In elk geval vinden veel van de in rekenschap onderkende problemen onder andere hun oorzaak in de diplomabekostiging. Zeker als we in de komende periode overgaan van sturen met geld naar een stelsel van sturen op ambities. Dat kan een behoorlijke reductie van de beheerslast opleveren, al vergt zo’n overstap natuurlijk wel scherpe definities van de ambities. Ook op dit punt is een nadere doordenking gewenst om tot een goede balans te komen tussen globaliteit aan de voorkant en specificiteit in de afrekening.”

De algehele conclusie luidt dus dat de bve-sector met een te fijnmazig bekostigingsstelsel per opleiding te kampen heeft dat:

- veel administratieve rompslomp veroorzaakt
- niet aansluit bij de noodzakelijke flexibiliteit van de opleidingen en de mobiliteit van de leerlingen
- geen bijdrage levert aan de transparantie van het rendement

Het volgende hoofdstuk bevat een voorstel voor verbetering.

2

Hoe een indeling in domeinen meerwaarde kan genereren

In het vorige hoofdstuk is onderbouwd – mede op basis van analyses van diverse partijen – dat de huidige kwalificatiestructuur:

- a. Onvoldoende flexibiliteit toelaat richting (regionale) arbeidsmarkt en behoeften van leerlingen.
- b. Onvoldoende mogelijkheden biedt om recht te doen aan de keuzeprocessen en leerloopbanen van leerlingen.
- c. Vanwege bekostigingsconsequenties een grote bureaucratie en administratieve workload met zich mee brengt.

In dit hoofdstuk wordt aangegeven hoe de noodzakelijke ruimte kan worden geschapen door de beroepsopleidingen te clusteren tot een beperkt aantal domeinen. Hierbij wordt beknopt vermeld welke functie de domeinen vervullen in relatie tot de bekostiging en diplomering.

Inschrijving van de leerling in een breed domein

Bij de instroom van een leerling is het niet noodzakelijk deze leerling reeds in te schrijven in een diplomaprogramma. Voor de bekostiging is inschrijving in een breed domein voldoende (waarbij de keuze voor een bol- of bbl-variant wel duidelijk zal zijn). Bij aanvang van de mbo-studie hoeft de leerling dan alleen een globaal domein te kiezen. Vervolgens kan de leerling zich oriënteren op de beroepen en opleidingen in het domein om gaandeweg tot een nadere keuze komen. Leerlingen die wel precies weten wat ze willen, kunnen uiteraard onmiddellijk met de opleiding van hun keuze beginnen. Onderwijsinstellingen kunnen dus met behulp van een domeinindeling hun instroomprocessen efficiënt inrichten en de (leer)loopbaan van hun leerlingen effectief begeleiden. Een domeinindeling maakt het mogelijk voor iedere leerling de ontwikkeling van persoonlijke bekwaamheid en beroepsidentiteit op maat te faciliteren. Eindelijk kan dan maatwerk worden gerealiseerd, waarbij uiteraard ook standaard domeinelementen worden ingezet om een en ander betaalbaar te houden.

Denkbaar is dat instellingen bij de inschrijving concrete afspraken maken over het maatwerktraject dat de leerling gaat volgen, inclusief te behalen targets en daarvoor benodigde inspanningen van beide partijen. Dit kan worden vastgelegd in een persoonlijk opleidingsplan (POP) van de leerling. Dit POP wordt uiteraard regelmatig geëvalueerd en zonodig bijgesteld. In feite vormt het POP het uitgangspunt van de trajectbegeleiding.

10

Uitstroom van de leerlingen in een specifiek profiel

Het uiteindelijke doel is een flexibele koppeling tussen het begin van het opleidingsprogramma dat aansluit bij de persoon en zonodig diens behoefte tot oriëntatie in het domein en het eind van het opleidingsprogramma dat aansluit bij de beroepsuitoefening.

ning in de regio en de wensen van leerlingen. Een leerling bereikt vanuit een breed domein, via een proces van verbreden, verdiepen en verrijken, binnen een op enig moment bepaald vakgebied een landelijk vastgesteld diploma. Het civiel effect van de opleiding en de herkenbaarheid voor de arbeidsmarkt zijn daarbij belangrijke uitgangspunten, evenals de mogelijkheid tot doorstroom naar het hbo.

Een dergelijke werkwijze wordt ook bepleit door de SER in *Opleiden is net-werken*: "De raad staat een model voor ogen waarbij aan de inputkant de wensen en capaciteiten van de leerling centraal staan en aan de outputkant de kwalitatieve en kwantitatieve behoeften van de arbeidsmarkt."

VNO-NCW formuleert een soortgelijke ambitie in *Nederland moet slimmer*: Volgens VNO-NCW zou het onderwijs zo in elkaar moeten zitten dat het individu het niet primair als een "voortdurende hordeloop en afvalrace" ervaart. Het onderwijs moet volgens de ondernemingsorganisatie een stimulerende omgeving zijn waarin afgestemd op persoonlijke capaciteiten en ambities leerroutes gekozen worden, die geleidelijk steeds meer door het individu zelf ingevuld kunnen worden. Het leren leren en het benutten van leren ter ondersteuning van de levensloop en loopbaan, is volgens VNO-NCW anno 2010 "een cruciale competentie die via het onderwijs als het ware een tweede natuur moet worden."

Een indeling in domeinen biedt tevens perspectief op een verdere inhoudelijke ontwikkeling die resulteert in een major/minor structuur. In *Thema's die er toe doen* wordt dit als volgt beschreven:

"Om in te kunnen spelen op de regionale arbeidsmarktbehoefte en op de nieuwe vragen van de arbeidsmarkt is een flexibele vormgeving van de major/minor structuur essentieel. De major omschrijft hierbij de kern van de beroepskwalificatie in beginsel vijftig procent van het kwalificatieprofiel. De minor van in beginsel dertig procent van het kwalificatieprofiel kan bestaan uit:

- *verdieping in het vakgebied*
- *verbreding van het vakgebied (door een minor uit een andere sector)*
- *specifieke invulling samen met het regionale bedrijfsleven⁴*

Om laatstgenoemde functie van de minor tot zijn recht te laten komen is het nodig een heel snelle doorlooptijd te realiseren bij de paritaire commissies. Scholen moeten het vertrouwen krijgen dat zij samen met bedrijven tot verstandige invullingen komen en dus voordrachten voor minors bij de paritaire commissies kunnen doen."

Deze werkwijze past in de inmiddels gemaakte bestuurlijke afspraken zoals vastgelegd in het advies *Tijdens de verbouwing geopend* en het daarbij behorende addendum zoals de Stuurgroep dat in zijn vergadering van 21 januari 2005 heeft vastgesteld. Samengevat zijn hierbij de volgende afspraken gemaakt:

- De Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap stelt op advies van de besturen van de kenniscentra beroepsonderwijs bedrijfsleven de major vast. De genoemde besturen brengen hun advies uit op basis van een positieve beoordeling van de betreffende paritaire commissie(s).

⁴ Deze voorgestelde major/minor-structuur sluit aan bij de uitspraken over de nieuwe kwalificatiestructuur zoals die door Colo zijn gedaan in het rapport "Tijdens de verbouwing geopend" waar wordt gesproken over een kern van het kwalificatieprofiel (van tenminste 50%) een uitstroombifferentiatie van tussen de 0 en 30% en vrije ruimte van 20% van de nominale opleidingstijd.

- De besturen van de kenniscentra beroepsonderwijs bedrijfsleven stellen de minor(s) vast op basis van een positieve beoordeling respectievelijk advies van de betreffende paritaire commissie(s).
- Per onderwijsinstellingen stelt het bevoegde gezag de inhoud van de vrije ruimte vast.

Het is wel belangrijk dat het proces waarin tot (regionale) minors wordt gekomen aan algemeen geaccepteerde kwaliteitseisen voldoet. Een systeem dat regionale minors mogelijk maakt moet zijn basis vinden in gestructureerde en inhoudsvolle communicatie tussen de onderwijsinstellingen enerzijds en de bedrijven, respectievelijk de regionale vertegenwoordigers van branches en kenniscentra, anderzijds. Gelet op de wettelijke taak van de kenniscentra beroepsonderwijs bedrijfsleven spelen de vertegenwoordigers van de kenniscentra een actieve rol bij het ontwerp van de regionale minors. Ook VNO-NCW en HBO-raad wijzen er op dat het bij meer programmeervrijheid in het hbo van wezenlijk belang is dat de samenspraak met het betrokken werkveld als proces wordt gemoderniseerd.

Voordelen vanuit bekostiging, beheerslast en transparantie

Door leerlingen in te schrijven op relatief brede domeinen en de mogelijkheid te hebben de nadere studiekeuze pas later vast te leggen kunnen scholen meer flexibiliteit en maatwerk bieden. Binnen een domein vindt – binnen dezelfde leerweg – vrij verkeer van leerlingen plaats zonder dat dit steeds officieel leidt tot uitval uit een opleiding en inschrijving in een andere opleiding. Het bekostigingsmodel kan hierbij sterk vereenvoudigd worden en zich baseren op de domeinen (waarin programmaclustering mogelijk is van verwante opleidingen) en de gekozen leerweg. In de diplomabekostiging kan vervolgens rekening worden gehouden met het niveau van de behaalde opleiding en met eventuele afwijkingen in de kostprijs van opleidingen.

De Onderwijsraad ziet in *Advies Koers bve* veel voordelen in een dergelijke herziening van het bekostigingssysteem. De raad stelt de minister voor, in het kader van eenvoudige en doorzichtige eisen van prijs, kwaliteit en levertijd, de bekostiging minder specifiek aan de inschrijving voor een bepaalde opleiding te koppelen, maar op een hoger aggregatieniveau haar grondslag te doen vinden. De Onderwijsraad doet de suggesties dat de bekostiging gekoppeld wordt aan inschrijving in een bepaald domein, bijvoorbeeld 'techniek' of 'zorg en welzijn'.

Een vereenvoudiging van de inschrijving van leerlingen kan ook het rendement van het beroepsonderwijs meer inzichtelijk maken. Verbetering wordt verwacht van een juiste inzet van de invoering van het onderwijsnummer. Voorwaarde is wel, dat het onderwijsnummer de filosofie van de domeinen volgt, kortom: inhoud stuurt structuur. Door de inschrijving in domeinen kan al op kortere termijn (dat wil zeggen: voordat de invoering van het onderwijsnummer tot effect heeft geleid) een bijdrage aan grotere transparantie worden geleverd.

3

Voordelen van een indeling in domeinen

De clustering van beroepsopleidingen in een beperkt aantal domeinen heeft naar het oordeel van het procesmanagement herontwerp mbo een duidelijke meerwaarde. Hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen primaire voordelen en secundaire voordelen. De vakscholen hebben hierin deels een andere positie. Deze wordt aan het einde van dit hoofdstuk beschreven.

Primaire voordelen

De primaire voordelen van een indeling in domeinen betreft de oplossing voor de eerder geschetste knelpunten die een één-op-één verbinding tussen de inschrijving en bekostiging op basis van één kwalificatieprofiel met zich mee brengt. Deze voordelen van een domeinindeling houden concreet in dat:

1. De ROC's door een clustering van kwalificatieprofielen in domeinen (en de ont koppeling tussen kwalificatieprofiel en opleiding) meer flexibiliteit kunnen bieden richting arbeidsmarkt, kenniseconomie, regionale arbeidspartijen en leerlingen. In deze domeinen dient dan 'vrij verkeer' van leerlingen mogelijk te zijn. Bovendien moet er ook een behoorlijke vrijheid zijn om uitstroombdifferentiaties te formuleren, mits gelegitimeerd door regionale arbeidspartijen, kenniscentra en paritaire commissies.
2. De ROC's door de indeling in domeinen de beroeps- en opleidingskeuze van hun leerlingen beter kunnen faciliteren. De domeinindeling moet goed aansluiten bij de globale keuzeprocessen die leerlingen in de leeftijdscategorie van 15/16 jaar maken. Zij zijn geneigd te kiezen voor werelden waarin zij willen leren en werken. De domeinindeling sluit daarbij aan.
3. Er een oplossing komt voor de grote administratieve workload die gepaard gaat met de inschrijving van leerlingen in één specifieke kwalificatie en het relateren van de bekostiging aan één opleiding. Het inschrijvings- en bekostigingsregime kan door de domeinindeling aanzienlijk worden vereenvoudigd. Hierdoor wordt het ook gemakkelijker om betrouwbare rendementsgegevens te verzamelen.

Secundaire voordelen

De secundaire voordelen van een domeinindeling betreffen zaken die in het voorgaande nog niet expliciet naar voren zijn gekomen, zoals:

4. Vergroting van de maatschappelijke herkenbaarheid van het mbo (ook in relatie tot een leven lang leren en internationale afspraken die inzake het beroepsonderwijs zijn gemaakt), en:
5. Verbetering van de afstemming op het vmbo en hbo.

Beide zaken worden kort toegelicht.

Vergroting van de maatschappelijke herkenbaarheid van het mbo

Een clustering van de mbo-opleidingen in een beperkt aantal herkenbare domeinen is niet alleen bevorderlijk voor het begrip van (potentiële) leerlingen. Ook voor de bredere groep van stakeholders (bedrijfsleven, ouders, overheid, maatschappelijke organisaties, toeleverende scholen en afnemend vervolgonderwijs) is meer transparantie en eenduidigheid nodig. Vanuit de organisatievrijheid die de WEB biedt en die ook wenselijk is, kiest ieder ROC zijn eigen indeling in sectoren, units, teams, afdelingen of scholen. Als ieder ROC echter zijn indeling relateert aan de domeinindeling – zoals ook alle kwalificatieprofielen een inkadering vinden in de domeinen – ontstaat voor de buitenwereld een meer transparant beeld. Dit is van groot belang voor het imago van de sector.

Een herkenbare indeling in brede (instroom)domeinen en juist een mogelijkheid tot verdieping en verbijzondering in de uitstroommogelijkheden sluit ook aan bij de ontwikkelingen inzake een leven lang leren en toenemende, internationale mobiliteit van leerlingen en werknemers.

De ministers van Onderwijs van 32 Europese landen hebben op 13 december 2004 in Maastricht afspraken gemaakt over het beter vergelijkbaar maken van diploma's in het beroepsonderwijs. De bedoeling is dat in 2010 in het ene land behaalde beroepsdiploma's ook door de andere Europese landen worden erkend. Ook moeten de studiepunten binnen Europa uitwisselbaar worden. Deze ontwikkeling vergt een zodanige transparantie dat een hoger aggregatieniveau qua indeling van de kwalificatiestructuur zeer welkom is.

Anderzijds is voor onze economische positie, vanwege de snelle ontwikkelingen op de arbeidsmarkt en vanuit concurrentieoverwegingen, juist meer differentiatie nodig. Specialisatie en maatwerk naar leerlingen (en terugkerende leerlingen), meer variëteit in uitstroomprofielen, specifieke verdieping en bijzondere combinaties (binnen de domeinen, maar ook over de domeinen heen) zijn allemaal mogelijk in een combinatie van bredere domeinen, ruimte in de uitstroomprofielen en twintig procent vrije invulling.

Verbetering van de afstemming op het vmbo en hbo

In de beroepskolom neemt het mbo de middenpositie in tussen vmbo en hbo. Naar beide onderwijssectoren moet de aansluiting goed zijn.

Zowel het vmbo als het hbo kennen een indeling in een beperkt aantal, overzichtelijke sectoren. In het vmbo worden vier sectoren onderscheiden:

- Techniek
- Zorg en welzijn
- Economie
- Landbouw.

Daarbinnen bestaan veertien afdelings- en zeven intrasectorale programma's, die alle in elke leerweg kunnen worden aangeboden:

Het hbo kent een indeling in zeven sectoren:

- Hoger agrarisch onderwijs
- Hoger economisch onderwijs
- Hoger gezondheidszorg onderwijs

- Hoger pedagogisch onderwijs
- Hoger sociaal-agogisch onderwijs
- Hoger technisch en natuurkundig onderwijs
- Hoger kunstonderwijs

In iedere sector worden meerdere opleidingskwalificaties (in totaal 180 croho-opleidingen) aangeboden. In de afgelopen jaren hebben zich ontwikkelingen voorgedaan die het noodzakelijk maakten het sinds 1997 binnen de HBO-raad gehanteerde stamien van opleidingskwalificaties, verbonden aan in het croho geregistreerde opleidingen, te herzien. Conform Europese afspraken is in het hoger onderwijs in 2002 het bachelor-master stelsel ingevoerd. De HBO-raad heeft de hogescholen geadviseerd uit te gaan van een beperkt aantal bachelordomeinen en -graden. Momenteel is men de 180 opleidingskwalificaties aan het bundelen tot 35 à 40 bachelortitels waarvoor gezamenlijke domeincompetenties worden opgesteld. De omvang van dit gezamenlijke domein kan variëren. Hier is geen minimum of maximum voor bepaald. De gezamenlijke hbo-opleidingen doen hier voorstellen voor. Er komt op deze manier meer ruimte voor de hbo-instellingen om zelf inhoud te geven aan de opleidingen dan in de croho-opleidingensystematiek, waarbij 70% van de inhoud collectief was vastgesteld. Om voldoende duidelijkheid te scheppen naar de buitenwacht komt er bij elk hbo-diploma een supplement waarin onder meer staat welke graad iemand heeft behaald, via welke opleiding dit is gebeurd en welke praktijkervaring iemand heeft opgedaan.

De term domein in het hbo valt dus samen met een kwalificatie. Dit is een andere invulling van het begrip domein zoals we die in het mbo kennen en in deze notitie opvatten. Voor de vergelijkbaarheid en de aansluiting in de beroepskolom is het wenselijk het aggregatieniveau van de sectoren in het vmbo en hbo te verbinden met het aggregatieniveau van de domeinen in het mbo. Er ontstaat dan een overzichtelijk geheel dat betere perspectieven biedt om de aansluiting in de beroepskolom en een doorlopende leerlijn te realiseren.

De Onderwijsraad vraagt in Advies Koers bve ook aandacht voor een betere afstemming in de beroepskolom. De implementatie van de nieuwe kwalificatiestructuur moet volgens de Onderwijsraad goed bij de beroepskolomontwikkeling worden betrokken. Ook is er volgens de Onderwijsraad in de drie sectoren vmbo, mbo en hbo een gemeenschappelijk begrippen- en beoordelingskader nodig:

“Een verbetering van de doorlopende leerlijnen die leidt tot een succesvollere doorstroom van leerlingen van het ene schooltype naar het andere, veronderstelt wel dat het ministerie zorgt voor een consistent onderwijsbeleid over de verschillende onderwijssectoren heen. De raad wijst in dit verband nogmaals op het onderscheid tussen de architectuur van de leerwegen en de feitelijke benutting hiervan door leerlingen en studenten. Ook van de feitelijke benutting gaan immers belangrijke impulsen uit om de architectuur van de leerwegen te herzien en bij te stellen, vanuit het oogmerk elke jongere zo ver mogelijk te brengen. Zo hebben ontwikkelingen in het hoger onderwijs als de invoering van de bachelor-masterstructuur en het toelatingsbeleid consequenties voor het mbo. Naar de mening van de raad kunnen de bewindslieden meer aandacht geven aan het verbeteren van de aansluiting tussen de architectuur en benutting van de leerwegen en de onderscheiden schooltypen.”

15

De positie van vakscholen

De primaire en secundaire voordelen van een indeling in domeinen gelden slechts

gedeeltelijk voor de vakscholen. Vakscholen verzorgen immers specifieke vakopleidingen, die doorgaans maar op één of enkele plaatsen in het land worden aangeboden. Vanuit de historie kennen zij een sterke verbondenheid met de betreffende branche. Hierdoor is hun herkenbaarheid voor de branche en voor de leerlingen relatief groot. Leerlingen die voor een vakschool kiezen, doen dit doorgaans heel gericht. De secundaire voordelen van maatschappelijke herkenbaarheid en betere aansluiting op vmbo en hbo zijn voor de vakscholen minder relevant. De primaire voordelen (meer flexibiliteit kunnen bieden en minder bureaucratie) gelden voor hen ook. Ook het voordeel de beroeps- en opleidingskeuze beter te kunnen faciliteren geldt in zekere zin voor de vakscholen. Er zijn bijvoorbeeld leerlingen die duidelijk weten dat zij een grafische opleiding willen doen maar nog niet precies weten welke. Ook voor hen is het zinvol de opleiding te starten in een breder domein en pas later het uitstroomprofiel te kiezen.

Waar de vakscholen in een breder domein zijn opgenomen, moet qua bekostigings-systematiek voor hen een uitzondering gemaakt worden. Een vakschool heeft niet of nauwelijks mogelijkheden gelden intern te realloceren. De vakschool kent dus geen compensatiemogelijkheden voor het aanbieden van relatief dure opleidingen.

4

Criteria voor een domeinindeling en de indeling zelf

Met een domein in het mbo bedoelt het procesmanagement herontwerp mbo: een groep van opleidingskwalificaties die zowel qua inhoud als qua werkveld veel verwantschap hebben. Wil een domeinindeling de beschreven voordelen bieden dan zijn de volgende criteria van belang:

a. Beperkt aantal

Het moet gaan om een beperkt aantal domeinen. Als er te veel domeinen zijn levert de systematiek niet de benodigde flexibiliteit op qua bekostiging en organisatie. Voor leerlingen is het belangrijk dat zij in eerste instantie slechts een globale keuze hoeven te maken.

b. Herkenbaar geheel

De domeinen moeten herkenbaar zijn voor vmbo, hbo, arbeidsmarkt, samenleving en leerlingen. Zonder deze herkenbaarheid gaan voordelen als een grotere flexibiliteit naar regionale partners, duidelijker promotie en voorlichting en eenvoudiger keuzeprocessen van leerlingen niet op.

c. Duurzaam

De domeinindeling moet een zekere duurzaamheid kennen. Het mag niet zo zijn dat de indeling na enkele jaren moet worden aangepast. Dat zou voor het begrip van de omgeving van het mbo een slechte zaak zijn. De domeinindeling moet zo gekozen worden dat wijzigingen in de maatschappelijke omgeving of in de aard van de leerlingenpopulatie niet onmiddellijk leiden tot wijziging van de gekozen domeinindeling.

Hierna is een voorstel opgenomen voor een domeinindeling die aan bovenstaande criteria voldoet. Het blijkt mogelijk alle kwalificaties in een achttal domeinen te verdelen. De vakscholen en -opleidingen kunnen zonder bezwaar in één van de domeinen worden gepositioneerd. Qua bekostiging zal het echter hier en daar nodig zijn een uitzondering te maken aangezien het vaak om relatief dure opleidingen gaat. Dit is vergelijkbaar met de huidige uitzonderingspositie van de vakscholen en -opleidingen.

Indeling in domeinen

In onderstaande tabel worden acht domeinen onderscheiden. Bij de aanduiding van de opleidingen die onder de domeinen vallen is geen volledigheid nagestreefd, maar een indicatie gegeven van de beroepswereld die het betreft⁵.

Brede domeinen	Soorten opleidingen
1 Zakelijke dienstverlening	Administratie, boekhouding, juridisch, onderzoek
2 Handel en Commerce	Handel, detailhandel, bedrijfsleiding, logistiek, uiterlijke verzorging en textielopleidingen
3 Zorg en Maatschappelijke dienstverlening	Gezondheidszorg, sociale dienstverlening, sport en bewegen, facilitaire ondersteuning, gezondheidstechnische beroepen, onderwijsassistent
4 Techniek en Technologie	Alle techniekopleidingen inclusief scheepsbouw, ambachten, proces- en laboratoriumtechnology en ICT
5 Gastvrijheidsindustrie en evenementen	Horeca, toerisme en recreatie, slagers, bakkerij, kunst en cultuur
6 Voedsel en Leefomgeving	Productie, handel en verwerking voedsel (inclusief visserij), groene ruimte, hoveniers, interieurverzorging en dierverzorging
7 Communicatie, Informatie en Media	Grafische techniek, DTP, reclame, vormgeving/design, AV-productie, podiumtechniek en mediatechnologie
8 Scheepvaart, Luchtvaart en Transport	Scheepvaart, luchtvaart en Transport en Logistiek

⁵ Kenniscentra zullen in de meeste gevallen met meerdere domeinen te maken hebben.

Bijlage 1 Inhoud van een domeindiploma

Diploma's zijn van groot belang om het civiel effect van een opleiding te waarborgen. Als er meer ruimte ontstaat aan de achterkant van de opleidingen is het nodig ook over de uitstroomdifferentiatie duidelijk te zijn.

Het diploma moet zodoende vermelden:

- de naam van het domein (van in ieder geval de major)
- de naam van het kwalificatieprofiel
- het soort diploma (niveau)
- de naam van de uitstroomdifferentiatie
- een verwijzing naar het portfolio dat in bijlage wordt opgenomen, met een inhoudelijke aanduiding van de inhoud

Voorbeeld:

Domein	Techniek en technologie
Kwalificatieprofiel + niveau	Technicus middenkader WEI (niveau 4)
Uitstroomdifferentiatie	Human Technology
Portfolio	Gespecialiseerd in robotica in ziekenhuizen (zie het portfolio in bijlage)

Bijlage 2 Gebruikte bronnen

- Bve Raad (2002), *Van versterken naar herontwerpen. Op weg naar een competentiegericht kwalificatiestructuur*, Bve Raad, De Bilt
- Bve Raad (2003), *Opbrengst ledenconsultaties/visie bestuur Bve Raad*. Memo aan de stuurgroep kwalificatiestructuur,
- Colo, Bve Raad en Paepon (2003), *Aan de slag met dynamisch en uitnodigend beroepsonderwijs*. Convenant, Colo, Bve Raad, Paepon
- Colo (2004), *Tijdens verbouwing geopend. Competentiegerichte kwalificatie-profielen als basis voor dynamisch en uitnodigend beroepsonderwijs*, Colo, Zoetermeer
- ComBat BV i.o.v. Taskforce Jeugdwerkloosheid (2004), *Jongeren op weg naar opleiding en werk, Quick Scan*, Taskforce Jeugdwerkloosheid, Den Haag
- Geurts, J. (2003), *Kwalificatiestructuur moet af van koninklijke weg*, Profiel, Utrecht
- Geurts, J. (2003), *Kwalificatiestructuur heeft kostenopdrijvend effect*, Profiel, Utrecht
- Geurts, J. en van Oosterom, W. (2003), *Desiderata voor een competentiegerichte kwalificatiestructuur. Pleidooi voor een major-minor model in het middelbaar beroepsonderwijs*, Axis, Delft
- Gils, R. van (2003), *Competentiegericht beroepsonderwijs. amBitie, problemAtiek, anaLyse, Architectuur, systeemeiseN, Scenario*, R. van Gils, procesmanager kwalificatiestructuur, Doetinchem
- Gils, R. van (2003), *Indeling domeinen*, R. van Gils, Doetinchem
- Haagse Hogeschool (2004), *Beroepsonderwijs: Van opleidingenfabriek naar loopbaancentrum*, Haagse Hogeschool, Den Haag
- Halink, Y. (1997), *Zicht op arbeid. Een nieuwe representatie van de wereld van arbeid, beroep en opleiding*, LDC Publicaties, Leeuwarden
- Klaassen, P. (2004), *Talent & Competenties, De brug tussen persoonlijk talent en werk in bedrijven*, LDC Publicaties, Leeuwarden
- Knottnerus, A. en Renique, C. (2004), *Domeincompetenties in het HBO als sleutel voor herkenbaarheid en flexibiliteit*, HBO-raad en VNO-NCW, Den Haag
- Koolen, T. (2004), *Clustervorming & competentievelden. Een alternatief voor de klassieke domeinindeling*, Aequor, Helicon Opleidingen, Ede
- Leijnse, F. e.a. (2004) *Beroepswijs beroepsonderwijs. Voorstellen voor vernieuwing van het beroepsonderwijs. Eindrapportage werkgroep dynamisering beroepsonderwijs*.
- Ministerie van OCW (2004), *Koers BVE. Het regionale netwerk aan zet*, Ministerie OCW, Den Haag
- Ministerie van OCW (25 november 2004), *Voortgangsrapportage voortijdig schoolverlaten 2003. Brief aan de Tweede Kamer*, Ministerie van OCW, Den Haag
- Onderwijsinspectie (2004), *Onderwijsverslag 2002/2003*, Onderwijsinspectie, Utrecht
- Onderwijsraad (2004), *Advies Koers bve: doelgericht zelfbestuur, uitgebracht aan de staatssecretaris van OCW*, Onderwijsraad, Den Haag
- Procesmanagement herontwerp mbo (2004), *Thema's die er toe doen. Een reisverslag vanuit het mbo*, Procesmanagement herontwerp mbo, Ede

- Procesmanagement Kwalificatiestructuur (2003), *Betekenis domeinen en voorstel domeinindeling. Discussienota van het Procesmanagement Kwalificatiestructuur*, Procesmanagement Kwalificatiestructuur, Ede
- SER (2004), *Opleiden is net-werken. Advies over de koers van het middelbaar beroepsonderwijs en de volwasseneneducatie*, SER, Den Haag
- Toppen Onderzoek en Beleid i.o.v. Platform Midden-Nederland (2003), *Overstap vmbo-mbo in Midden-Nederland*, Toppen Onderzoek en Beleid, Utrecht
- VNO-NCW (2003), *Nederland moet slimmer. Onderwijsbeleid voor de kenniseconomie 2010*, VNO-NCW, Den Haag
- Werklijst van kwalificatieprofielen van de gezamenlijke kenniscentra (d.d. mei 2004), Colo, Zoetermeer

Websites:

- www.bveraad.nl
- www.colo.nl
- www.hbo-raad.nl
- www.minocw.nl
- www.mkb.nl
- www.onderwijsinspectie.nl
- www.onderwijsraad.nl
- www.ser.nl
- www.vmbo.nl
- www.vno-ncw.nl